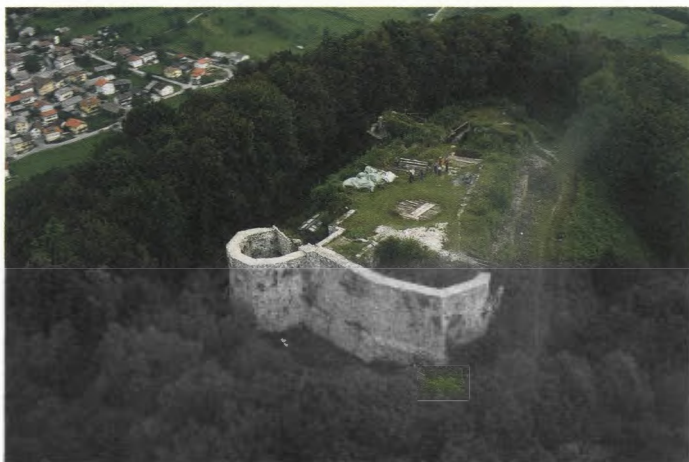

Kozlov rob nad Tolminom

<i>EŠD</i>	5040
<i>kraj</i>	Tolmin
<i>časovna opredelitev</i>	11., 15. in 16. stoletje, začetek 17. stoletja
<i>čas obnove</i>	1964-65, od 1996 dalje

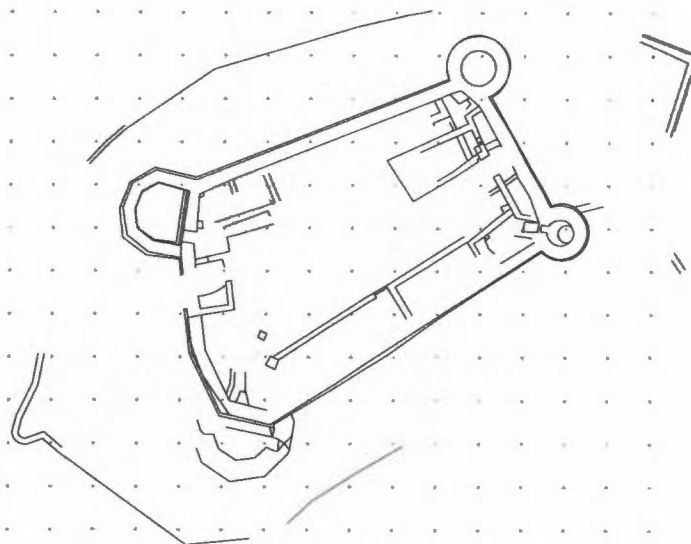
Razvaline na osameli kopi nad Tolminom so ostanki enega najpomembnejših fevdalnih gradov na severnem Primorskem. Na ruševinski gomili je bila med prvo svetovno vojno urejena ena od mnogih avstrijskih vojaških postojank na soški fronti. Sredi šestdesetih let prejšnjega stoletja so nerazpoznavno kopico temeljito očistili in pri tem delno raziskali. Po letu 1996 pa tu potekajo načrtno terensko raziskovanje stavbne zgodovine, zavarovanje ohranjene originalne grajske materije, statična in konservatorska sanacija, dopolnitve zidov do nivoja grajskega dvorišča ter zagotovitev preglednosti, razumljivosti in varnosti.

Aeroposnetek grajskega jedra med obnovo z zahodne strani.

Ruševine gradu na Kozlovem robu so umetnostni in arhitekturni spomenik (Uradno glasilo občin Ajdovščina, Nova Gorica in Tolmin, št. 5/90). Strokovna odgovornost za spomenik je v rokah Javnega zavoda RS za varstvo kulturne dediščine, območne enote Nova Gorica (ZVKDS OE Nova Gorica). Med letoma 1996 in 2000 je bila za Kozlov rob odgovorna konservatorka Jasna Svetina, univ. prof. um. zgod. in franc. jez. Leta 2001 je njeno odgovornost prevzel konservator Bojan Klemenčič, univ. prof. um. zgod. Posege spremlja strokovna komisija v sestavi: Robert Červ, Jasna Svetina, Nada Osmuk, Silvester Gaberšček, dr. Nataša Štupar Šumi in dr. Ivan Stopar. Zavod je leta 1996 za pripravo in izvedbo spomeniškovarstvenih del pooblastil Oddelek za arheologijo Filozofske fakultete v Ljubljani. Projekt je v letih 1996 in 1997 operativno vodil red. prof. dr. Mitja Guštin, od tedaj dalje pa konservatorski svetovalec mag. Dušan Kramberger, univ. dipl. inž. arh.

Cesar Oton III. je 28. aprila 1001 v Raveni podaril oglejski Cerkvi v fevd veliko posest med Sočo, Vipavo, Vrtovinskim potokom in vrhovi Alp (tudi Gorico, Solkan, Tolminsko itd.). Tako se Tolmin po doslej znanih virih pisno prvič omenja leta 1065 v neki patriarhovi pogodbi o desetini. Grajski grof in s tem grad sta prvič listinsko izpričana leta 1188, leta 1194 pa se posebej omenja kapela sv. Martina na gradu. Oglejski patriarh Raimondo della Torre pa je letno rezidenco leta 1292 preselil v spodnji grad v Tolminu, imenovan La corte, Dvor ali Dor. Oglejski patriarhi so ostali neposredni svetni vladarji Tolminske vse do beneške zasedbe patriarhove »države« leta 1420. Takrat je začel nezadržno propadati Dor, pomembnejšo vlogo pa je spet pridobil Kozlov rob. Grajsko poslopje sta hudo prizadela potresa leta 1348 in 1511. Zadnjič je grad prenavljal Dorenberžan Vid Gašper leta 1608, dokončno pa se je čas za Kozlov rob ustavil, ko je leta 1650 grof Peter Coronini v mestu dal pozidati novo renesančno graščino s kapelo sv. Antona in velikim parkom na »Brajdi«.

Tloris ostankov grajskega jedra.

Najstarejše doslej znane skice gradu datirajo iz druge polovice 16. stol. Z njimi je neznan avtor prikazal zamisel o temeljiti vojaški prenovi utrdbe, o kateri pa na terenu ni nikakršnih sledi. V svoji zadnji renesančni fazi je obsegal bivalne in gospodarske trakte okrog pravokotnega dvorišča, dva velika vodna filtrska zbiralnika, po dva okrogla in večkotna vogalna stolpa, globok notranji obrambni jarek z dviznim mostom, bastijo, velika medzidja, zunanji obzidni obroč z rondelami ter dostopno pot po severni strani hriba. Takšen grajski tloris s prerezom in pogledom je leta 1639 narisal Pieroni.

Avstrijska vojska je začela pripravljati frontno črto ob Soči že nekaj let pred dejanskim začetkom prve svetovne vojne. Fotografija iz leta 1912 kaže na vrhu Kozlovega roba štirinadstropen betonski opazovalni stolp. Skupaj z novo napravljeno položno serpentinasto stezo po južnem pobočju naj bi bil namenjen turistom. Seveda ga je vojska čez nekaj let s pridom uporabila kot svojo opazovalnico, nasprot-

nik pa uničeval z izstrelki s Kolovrata. V pobočju so izkopali nekaj kavern, dve pa tudi prav v grajskem jedru. Poleg tega so relativno varni vzhodni plato pod renesančno bastijo prepredli strelski jarki. Edino ohranjeno obokano klet v zahodnem delu grajskega jedra so bržčas takrat spremenili v skromno kapelo, a jo je zadela granata ter v obzidju in kapeli naredila veliko luknjo. Po koncu vojne je južna dostopna pot postala in ostala prijazno sprehajališče za Tmince.

Prof. Emil Smole z Zavoda za spomeniško varstvo Gorica je leta 1964 začel sondirati vrh, a so se očiščevalna dela kmalu razširila na ves kompleks. Iz zasipov so se izluščili prepoznavni gradbeni ostanki grajskega kompleksa. Med ruševinami, še posebej pa v filtrih in zasutih vretenih obeh cistern, so našli veliko drobnega arheološkega gradiva, predvsem s konca 15. in začetka 16. stoletja: steklenino, kuhinjsko posodo, ostanke namiznega okrašenega posodja z barvnimi figuralnimi in geometričnimi motivi, pečnice, osti puščic, kopij, krogle za topiče in puške itd.

Aeroposnetek grajskega jedra med obnovo s severne strani.

Leta 1965 je Javni zavod za spomeniško varstvo iz Nove Gorice predstavil zamisel za konserviranje in prezentacijo grajskih ruševin z naslednjimi izhodišči:

- prezentacija tlorisne zasnove grajskega kompleksa v prvotnih talnih nivojih, a z delno pozidavo obodnih zidov s stolpi in zunanjimi obrambnimi objekti,
- rekonstrukcija dostopa v grajsko jedro čez bastijo prek obrambnega jarka in dviznega mostu,
- rekonstrukcija vhodnega trakta s pripadajočima okroglima stolpoma,
- ohranitev zahodnega dela grajskega jedra (območje »kapele«) s severozahodnim stolpom kot delno razvalino s prostorom za lapidarij ter
- rekonstrukcija tistih delov gradu, ki bi rabili za turistično-gostinske potrebe.

Kljub jasni konservatorski viziji o prezentaciji zgodovinske grajske podobe, vidne v celoti z vseh strani, pa čas ni bil naklonjen na-

daljevanju del na gradu. Izkopane, a ne utrjene zidove sta v naslednjih desetletjih spet prekrila ruša in grmovje. Rezultate arhitekturne analize in konservatorskih razmišljanj tistega časa pa je s tlorisi, aksonometričnimi risbami in besedilom zbrala in objavila Nataša Štupar Šumi v svoji doktorski disertaciji leta 1997.

Historične materialne strukture (zidovi, arhitekturni elementi, arheološke plasti, geološka osnova, ruševinska in funkcionalna nasutja, smetišča ipd.) so dokument in nosilci zgodovinskega, tehničnega in umetnostnega sporočila kot temeljne spomeniške vrednote. V skladu z občo konservatorsko doktrino in veljavnimi mednarodnimi dogovori, sprejetimi v šestdesetih letih 20. stoletja, je najprej treba zaustaviti propadanje originalnih, avtentičnih delov spomenika.¹

Jugozahodni predel obzidja grajskega jedra in renesančni severozahodni stolp po sanaciji in obnovi.

Ob načelnem strinjanju s konservatorskimi opredelitvami iz leta 1964 je strokovna komisija po prvem letu novih arheoloških raziskav pozimi 1996/97 sprejela še dodatne usmeritve:

- stanje ruševin se pred vsakim posegom in po njem fotografsko in risarsko (arhitekturno, geodetsko) dokumentira,
- grajski kompleks se razišče, pri čemer smejo invazivne raziskave (arheologija, stavbno sondiranje) hkrati zajeti le tolikšen del spomenika, kolikor ga je mogoče takoj po raziskavi utrditi in sanirati,

¹ Beneška karta iz leta 1964, European Charter of the Architectural Heritage Sveta Evrope iz leta 1975, ICOMOS Charter for the Protection and Management of the Archaeological Heritage iz leta 1990, The Nara Document on Authenticity UNESCO/ICCROM/ICOMOS iz leta 1994 in The Declaration of San Antonio on Authenticity in the Conservation and Management of the Cultural Heritage iz leta 1996 so pretežno odsvetovali rekonstrukcije manjkajočih delov spomenika. Previdno so dovoljevali možnost, da se manjkajoči deli dopolnijo po analogijah s spomenika samega, če bi to pripomoglo k berljivosti spomeniškega sporočila in ohranjanju vrednot.

- v mejah možnosti se čuvajo vse zgodovinske ali gradbene faze, vendar ima srednjeveški grad pri ohranjanju in prezentaciji prednost pred mlajšimi ostanki,
- kritični predeli grajskih obzidij in stolpov se utrdijo in v manjkajočih delih dopolnijo do smiselne, za obiskovalce povedne in varne celote, in sicer ne več kot 0,50 metra nad nivo dvorišča, razen na mestih, kjer ohranjeni originalni zidovi segajo višje,
- rekonstruiranje povsem izginulih stavb in njihovih arhitekturnih elementov po analogijah z drugih lokacij ni dopustno,
- nekdanja grajska pot po severnem pobočju se iz kulturnozgodovinskih in naravovarstvenih razlogov ohranja in vzdržuje v sedanjem stanju, zato njeno urejanje za motorne dovoze ni mogoče.

Ostanki zahodne kleti – »kapele sv. Martina« - pred obnovo.

Ko bo razvalina celovito sanirana in opremljena z razlagalnim gradivom, bo Kozlov rob skupaj s Tolminskim muzejem pomembna učna točka za lokalno in slovensko zgodovino, arheologijo, kastelologijo in konservatorstvo. Množičnost obiska ni primarni cilj. Na način »arheološkega parka« bodo razvidni obrambna zasnova gradu ter nekateri zanimivi arhitekturni detajli, ki so v slovenskem kastelološkem gradivu redki: »volčja jama« pod nekdanjim dviznim mostom, dva filtrska zbiralnika za vodo, ostanki dveh ledenic za hranjenje pokvarljivih živil, tlakovanje grajskega dvorišča s prodniki ipd. Razvalina je lahko uporabna še kot rekreativna točka (brez posebnih naprav) za najširši krog obiskovalcev. Vsaka drugačna, zlasti komercialna raba bo omejena na občasne prireditve, ki ne smejo posegati v ruševino in škodovati njenemu historičnemu kontekstu.

Ohranjen mora biti kar največji možni delež historičnih, tj. originalnih konstrukcij in materialov. Dosledno je treba spoštovati in ohranjati vse gradbene stike (nasloni zidov, zaporedje zidave, odnos lice–polnilo ipd.). Popravilo, dopolnitev ali rekonstrukcija arhitekturnih členov so mogoči le tam, kjer je dostopnih dovolj fizičnih podatkov za korekten poseg. Pri sanaciji in dopolnjevanju se na Kozlovem robu meja med starim in novim posebej ne označuje; za laike tak podatek ni zelo pomemben, strokovnjak pa posege tako in tako prepozna.

V splošnem velja, da je treba bršljan in nadzemne dele grmičaste vegetacije odstraniti z vseh vertikalnih in horizontalnih površin in tako stanje vzdrževati trajno tudi po obnovi. Korenine odstranjujemo iz zidov le v primeru, če je zagotovljeno takojšnje zidarsko popravilo razgaljenih površin, sicer jih raje pustimo v zidu.

V licih zidov in na vogalih morajo biti kamni pazljivo izbrani in pravilno, »naravno« položeni. Zidarji, usposobljeni za zidanje s kamnom, uporabljajo majhne, samo nujno potrebne količine podaljšane apnene malte. Relevantni vzorec, po katerem se morajo zgledovati, je ohranjena površina in struktura originalnega zidu v neposredni bližini! Sredica se polni s kamnitim drobirjem in cementno malto, po potrebi z armiranobetonskimi oporami. Morebit-

Dopolnjevanje kamnitega oboka nad »kapelo«.

ne železne vezi se vstavljajo v »dnevnice«, tj. horizontalne izravnave v kamnitem zidu. Popravljenе vertikalne površine zidov je treba plitvo zafugirati z apneno malto. Horizontalne površine na zidovih (krone, etažne in okenske police) je treba zavarovati pred prodiranjem meteorne vode, ki v zidovih zmrzuje ali omogoča življenje rastlinam. Kompaktna travna ruša na vrhu zidov naj se po možnosti ne odstranjuje. Pri postavljanju gradbenih odrov se ne smejo poškodovati arheološke plasti ob vznožju zidov.

V letu 2006 bodo v skladu z načrti sanirani in dopolnjeni vsi obstoječi zidovi, tako da bosta povsem razvidna obseg in tlorisna zasnova grajskega jedra z grajskim jarkom in originalnim dostopom prek renesančne bastije. Sledila bo postavitve informacijskih panojev o grajski zgodovini in obrambnih ureditvah. Zagotoviti je treba skrbno upravljanje in trajno tekoče vzdrževanje spomeniškega kompleksa (košnja, odstranjevanje grmičaste vegetacije, vzdrževanje poti, obnavljanje informacijske infrastrukture, sprotna popravila zidov ipd.).

Arheološki in stavbni zapis zadnjega tisočletja je bil v letih 1964, 1996 in 1997 sistematsko raziskan znotraj grajskega jedra, v medzidju pa le sondiran. V nadaljevanju bi bilo treba raziskati celotno medzidje, predvsem srednjeveško kuhinjsko smetišče in območje pristopa v grad od zunanjega vhoda do bastije ter renesančno bastijo.

Grajski jarek z delno saniranim severovzhodnim stolpom in začasnim stolpom in začasnim mostom. Medtem sta obzidje nad jarkom in stolp že v celoti sanirana.

.....

Nujna je zavarovalna in prezentacijska obdelava obeh vodnih zbiralnikov, vhodne partije grajskega jedra z mostom in bastije. Zaželeno je rekonstrukcija obokov nad dvocelično kletjo v severozahodnem delu grajskega jedra. Potrebna bi bila tehnična zastrešitev vseh štirih obrambnih stolpov. Razmisliti velja o minimalnem popravilu severne dostopne poti za prevoze s posebnimi vozili.

DUŠAN KRAMBERGER

fotografije: **DUŠAN KRAMBERGER**

Literatura

.....

FOSCAN, LUIGI; VECCHIET, ERVIN. *I castelli del Carso medioevale*, Trst 1985.

GABERŠČEK, SILVESTER. *Župnija Marijinega Vnebovzeta Tolmin*, Tolmin/Ljubljana 2005.

GEROMET, GIORGIO. *Gorizia 1001 – 2001 : Nobiltà della Contea : Palazzi, Castelli e Ville a Gorizia, in Friuli e in Slovenia*, Monfalcone 2001.

GESTRIN, FERDO. Karta obsoške poti iz 17. stoletja, *Zgodovinski časopis*, 41, Ljubljana 1987, str. 97-101.

GUŠTIN, MITJA. Grad na Kozlovem robu nad Tolminom: arheološko sanacijska dela in programi, *Tolminski zbornik*, III, Tolmin 1997, str. 35-40.

JAKIČ, IVAN. *Vsi gradovi na Slovenskem*, Ljubljana 1997.

KOS, MILKO. Tolminska gastaldija leta 1377, *Carniola*, 8, 1917, str. 147-162.

KOS, MILKO. *Srednjeveški urbarji za Slovenijo, Urbarji Slovenskega Primorja. I.* Ljubljana 1948 (Tolminski urbar iz leta 1377, str. 21).

MARCHESETTI, CARLO. *I Castellieri preistorici di Trieste e della regione Giulia*, Trieste 1903.

MARUŠIČ, B. Tolminsko v zgodovinoisju, *Zgodovinski časopis*, 41, Ljubljana 1987, str. 27-34.

- RAJŠP, VINCENC. Ceste na Goriškem v drugi polovici 18. stoletja, *Zgodovinski časopis*, 41, Ljubljana 1987, str. 103-107.
- RUTAR, SIMON. *Kozlov rob*, Soča 1879.
- RUTAR, SIMON. *Zgodovina Tolminskega, to je: zgodovinski dogodki sodnijskih okrajev Tolmin, Bolec in Cerkno ž njih prirodznanskim in statističnim opisom*, Gorica 1882.
- SMOLE, EMIL. Kozlov rob nad Tolminom, *Varstvo spomenikov, Revija za teorijo in prakso spomeniškega varstva*, IX, Ljubljana 1962-1964 (1965), str. 225.
- SVOLJŠAK, DRAGO. Prazgodovinsko grobišče v Tolminu, *Arheološki vestnik*, 24, Ljubljana 1973 (1975), str. 397-415.
- ŠTIH, PETER. Poskus orisa razvoja mej Tolminskega od 11. do 16. stoletja, *Goriški letnik*, 8, 1981, str. 55-61.
- ŠTIH, PETER. Tolminsko gospostvo po urbarju iz leta 1598, *Goriški letnik*, 11, 1984, str. 95-115.
- ŠTIH, PETER. Goriški grofje in oblikovanje pokrajine ob Soči in na Krasu v deželo, *Zgodovinski časopis*, 41, Ljubljana 1987, str. 41-47.
- ŠTUPAR ŠUMI, NATAŠA. Razvoj naselja Tolmin z gradom Kozlov rob, *Tolminski zbornik*, III, Tolmin 1997, str. 45-58.
- ŠTUPAR ŠUMI, NATAŠA. *Stavbna dediščina na Krasu*, doktorska disertacija, Ljubljana 1996.
- VUGA, DAVORIN. Kozlov rob nad Tolminom, *Varstvo spomenikov, Revija za teorijo in prakso spomeniškega varstva*, XV, Ljubljana 1970, str. 172.
- ŽBONA TRKMAN, BEATRICE. Kulturna dediščina štirih gradov, Kozlov rob, *Grajska zbirčina, Katalog ob razstavi keramike in stekla 14. - 17. stol.: grad Dobrovo*, Dobrovo 1991, str. 5.